

Hoe overleef ik de Zombie Apocalypse? Fictie over epidemieën

De pandemie van Covid-19 afgelopen jaar doet denken aan een slechte film: onwerkelijke lege straten, angst om besmet te worden met het virus, ziekenhuizen die moeite hebben om de stroom zieke mensen zorg te kunnen blijven verlenen, wereldwijde paniek en demonstraties. Soms is de werkelijkheid echt nog vreemder dan fictie. Als One Health enthousiasteling en fervent lezer en filmkijker voelde deze situatie zowel vreemd als bekend aan. De lege straten tijdens de eerste quarantaine periode waren vreemd, maar deden ook denken aan de lege straten van "28 days later". De twijfels over de te nemen maatregelen en de demonstraties deden me denken aan "De Pest" van Albert Camus, en de zucht om te verdwijnen in verhalen deed me denken aan "Station Eleven". Al deze boeken en films zijn verhalen over epidemieën en pandemieën en hoewel het fictie is, zijn er soms veel overeenkomsten te vinden met de situatie waar we nu helaas nog steeds in zitten. De verhalen beschrijven vaak meer dan alleen een uitbraak; de auteurs willen er veelal ook iets mee zeggen over ons als mens of over de tijd waarin we leven. Voor dit artikel heb ik een lange lijst met boeken gelezen en films gekeken over epidemieën om te kijken wat zij ons kunnen vertellen over onszelf en de tijd waarin we nu leven.

De pest en influenza

Veel verhalen definiëren niet welk pathogeen de veroorzaker is van de pandemie. In een zombie verhaal is dit wellicht logisch want er is immers geen enkel pathogeen dat ons in vleesetende half-dode monsters verandert. Rabiës komt hier wellicht het dichtst bij in de buurt, aangezien deze infectieziekte kan leiden tot een onbedwingbare drang tot bijten. De infectie vindt meestal plaats via een bijtwond: net als in de meeste zombiefilms. Maar gelukkig zal rabiës niet leiden tot een grote horde zombies die 'brains' kreunen.

Een aantal boeken zoals "The Last Man" van Mary Shelly, "Journal of the Plague Year" van Jonathan Defoe, "The Masque of the Red Dead" van Edgar Allen Poe en "Decamerone" van Giovanni Boccaccio zijn te oud om een specifiek pathogeen te noemen bij de (fictionele) ziekte, die ze beschrijven¹⁻⁴.

In die tijd geloofde men nog in de "miasma theorie": deze theorie stelde dat het vuile lucht was die een ziekte verspreidde. Dat was dan ook de reden dat pest-doktoren in de middeleeuwen kruiden zakjes in de snabels van de pest-maskers droegen en paus Clemens VI zich liet omringen door vuren en wierook om niet besmet te worden met de pest⁵. Pas relatief recent is bevestigd dat het de *Yersinia Pestis* bacterie was die de beruchte Zwarte Dood veroorzaakte in de Middeleeuwen waarbij ongeveer 60% van de Europese bevolking omkwam^{6,7}. Drie van de vier eerder genoemde boeken lijken met de kennis van nu te gaan over de pest. Mary Shelly gebruikt in haar

*Ursula Bergwerff, 3e jaars
master gezelschapsdieren en
track one health*

Collage van Boeken over epidemieën

werk fictieve elementen voor een ziekte lijkend op de pest, die uiteindelijk bijna de gehele mensheid weet uit te roeien¹. "The Masque of the Red Death" is een uitzondering: mensen overlijden aan een ziekte die mensen overal doet bloeden en die duizeligheid, pijn en een acute dood veroorzaakt³. Dit doet uiteraard meer denken aan Ebola of het Marburg virus. Omdat deze ziekten in die tijd nog niet bekend waren, is de in dit verhaal beschreven ziekte waarschijnlijk geheel fictief⁸. Ook modernere werken als "De Pest" van Albert Camus, "The Stand" van Stephen King en zelfs de videogame "Plague Tale: Innocence" put inspiratie uit de pest⁹⁻¹¹.

Veel modernere boeken lijken met name geïnspireerd te zijn door influenza of respiratoire virussen. Stephen King schrijft

in "The Stand" - een deurstopper van een boek - over een dodelijk influenza virus, maar een aantal verschijnselen doen, zoals eerder genoemd, meer denken aan *Yersinia pestis*. Hij schrijft bijvoorbeeld over de enorm gezwollen lymfeknopen over het gehele lichaam van een geïnfecteerd persoon¹⁰. Dit doet sterk denken aan een vorm van de pest, namelijk de builenpest, waarbij lymfeknopen over het gehele lichaam gezwollen raken¹².

Ook in "The Pull of the Stars" van Emma Donoghue, "Not forgetting the Whale" van John Ironmonger, "Pale Horse, Pale Rider" van Katherine Anne Porter, de enorm schattige film "Isle of Dogs" en nog vele anderen speelt een influenzavirus de hoofdrol¹³⁻¹⁶. In andere verhalen wordt vaak vager gesproken

Triumph of Death door Peter Bruegel, de 'Danse macabre' (Dans van de dood) werd een populair thema in de kunst na de uitbraak van Zwarte Dood in de 14de eeuw. Het stond symbool voor "de dood komt voor ons allen" (49)

Collage van films over epidemieën

over een respiratoir griepvirus: zoals bijvoorbeeld de 'Georgia flu' in "Station Eleven", 'MEV-1' in "Contagion" en 'Kalavirus' in "Twelve Monkeys"¹⁷⁻¹⁹. Deze moderne interesse in respiratoire ziektes in fictie zouden geïnspireerd kunnen zijn door de meer recente uitbraken van SARS in 2003 en (aviaire) influenza. Daarnaast schreef in 1974 Alfred W. Crosby "America's forgotten Plague" over de influenza pandemie in 1919. Het is nu moeilijk voor te stellen maar deze pandemie was door de eerste wereldoorlog, het opkomende communistische Rusland en economische tegenslag bijna geheel vergeten in de Verenigde Staten²⁰. Crosby's historische werk friste het collectieve geheugen op en inspireerde wellicht een aantal schrijvers, waardoor er sindsdien meer boeken over respiratoire pandemieën geschreven zijn. Interessant om te noemen is dat in H.G. Wells science fiction boek "War of the Worlds" de aliens die de aarde verwoesten uiteindelijk uitgeroeid worden door een simpele griep. Hij schrijft de legendarische woorden:

*"After all that men could do had failed, the Martians were destroyed and humanity was saved by the littlest things which God and His wisdom had put upon this Earth"*²¹

Ebola, Marburg en AIDS

Andere epidemieën die schrijvers en regisseurs hebben beïnvloed zijn Ebola, Marburg virus en HIV-AIDS. HIV-AIDS wordt uitgebreid besproken in de film "Dallas Buyers Club" en TV series als "Pose", "Dear White People" en "Sense8"²²⁻²⁵. Verder wordt door Guerro (1990) gesuggereerd dat de horrorfilm "The Thing" een allegorie zou kunnen zijn voor de HIV-Aids pandemie, aangezien het het wantrouwen jegens elkaar reflecteert: Niemand weet wie de "imposter" of de "geïnfecteerde" is²⁶. Een allegorie die ook gedurende de coronapandemie weer relevant is en wellicht herontdekt is in populaire games als "Among Us"²⁷.

Ook in films als "The Fly" en "Life Force" ziet Guerrero een allegorie voor AIDS²⁶. Interessant is dat Guerro (1990) ook stelt dat de Aids epidemie ook een ander soort films gemaakt werden. Voorafgaand aan de Aids epidemie was er volgens hem vooral angst voor communisme, dus gevaar van buitenaf, terwijl tijdens de paniek rondom Aids de focus van films zich verplaatste naar het gevaar binnenin²⁶.

Ebola en Marburg kregen ook een rol in verhalen na uitbraken in respectievelijk 1976 en 1976^{28,29}. William T. Close schreef een semi-biografisch boek toepasselijk

genaamd "Ebola: Het verhaal van de allerste epidemie" over de eerst vastgelegde uitbraak in 1976 in een kleine missiepost in het toenmalige Zaïre³⁰. David Quammen en Richard Preston publiceerden respectievelijk de non-fictie boeken "Spillover" en "The Hot Zone", waarbij "Spillover" ook ingaat op andere zoönotische ziekten zoals Nipah virus (het virus waar de film Contagion zich ook voor een deel op baseerde)^{8,31}.

Een ziekte die symptomen van hemorragische koorts veroorzaakt is natuurlijk voor veel schrijvers en filmmakers spannend om te gebruiken in hun verhalen. Het Motaba virus in de bekende Hollywood film "Outbreak" is bijvoorbeeld gebaseerd op het Ebola virus en ook het virus in de onbekendere film "Virus: A formula for Death"³²⁻³⁴. Recenter is ook door National Geographic de serie "The Hot Zone" uitgebracht over het Ebola virus³⁵.

Een aantal andere originele benaderingen van epidemieën zijn onder andere "Graan" van Ruben van Dijk en "Death of Grass" van John

Christopher over ziekten die wereldwijd graan of zelfs alle grassen doden^{36,37}. Ook "Tender is the Flesh" van Augustina Bazterrica heeft een unieke benadering. Dit boek gaat namelijk over een ziekte die zorgt dat vlees niet meer te eten valt, waardoor de overheid besluit cannibalisme legaal te maken³⁸. De Wes Anderson film "Isle of Dogs" gaat niet over mensen, maar honden die worden geïsoleerd op een onbewoond eiland uit angst dat ze 'canine influenza' verspreiden naar mensen¹⁶.

Mens versus natuur

Met het vergrote algemene bewustzijn over klimaatverandering neemt de focus van ons effect op het milieu toe en dit valt ook te zien in de verhalen die we lezen. Toen de serie "Sweet Tooth" werd uitgebracht viel een ding onmiddellijk op: de grote nadruk op de mens versus de natuur. In "Sweet Tooth" veranderen kinderen op onverklaarbare wijze in dieren terwijl er een mysterieus virus heerst dat een groot deel van de mensheid heeft gedood. Alleen de 'dierlijke' kinderen lijken immuun te zijn. Daarnaast richt deze serie vaak zijn camera op uitgebreide landschappen, waarbij de natuur het van de mens heeft overgenomen³⁹. In "When the Floods Came" wordt naast een epidemie in infertiliteit ook beschreven hoe zowel delen van Nederland als Engeland zijn verdwenen onder de zee en er wijn kan worden verbouwd in Zweden. Ook heerst er op een punt in het boek een discussie over het gebruik van techniek tegenover het zelfvoorzienend leven in de natuur: moet de dystopische samenleving in het boek zich richten op het in stand houden van techniek,

Edward Munch's "Zelfportret met de Spaanse Griep" uit 1919. Edward Munch is de schilder ook wel bekend van "De Schreeuw" (51)

Een gravure uit
1656 van een
pestdokter in vol
gewaad (50)

die uiteindelijk wellicht kapot zal kunnen gaan, of juist op het bittere overleven in de natuur met middelen die makkelijk zelf gemaakt kunnen worden⁴⁰?

In het young adult boek "The Quiet for Death" en "Contagion" een waarschuwing mee dat ontbossing kan leiden tot uitbraken^{18,34}. Een waarschuwing die recent vanwege de corona pandemie weer relevant is geworden⁴². In "Contagion" blijkt immers uiteindelijk dat het dodelijke virus zich in de menselijke populatie heeft kunnen verspreiden door het kappen van bos. Hierdoor werden vleermuizen namelijk gedwongen dichter bij landbouwhuisdieren en mensen te schuilen en werd het contact daartussen vergroot¹⁸. Pathogenen zijn op zeer diverse manieren met onze (schijnbare) tegenstelling tot de natuur verweven. "Twelve Monkeys" gaat met bovenstaande juist aan de loop als hoofdpersonage James Cole terug wordt gestuurd in de tijd om een bioterrorist te identificeren die om het milieu te redden wellicht een dodelijk virus zal loslaten op de wereldbevolking¹⁹. Ook in "Inferno" is er een antagonist die een plaag wil loslaten op de mensheid om

overpopulatie op te lossen⁴³. In "Virus: A Formula for Death" (1995) eindigt de film met de tekst:

"Ebola is a real virus.
No one knows when it might
reappear...
as it did in Zaire.
Scientists think thousands
of these viruses wait,
hidden in the deep forests
throughout the world.
They are simply the earth's defense
systems against the most dangerous
of invaders...
Man 34."

Boeken die geschreven zijn voordat de klimaatverandering ontdekt werd, bieden ook een interessant op het perspectief op de relatie van de mens ten opzichte van de natuur. Zo staat Mary Shelly's roman "The Last Man" bol van de beschrijvingen van landschappen. Interessant is dat, ondanks dat Mary Shelly in 1826 geen enkel idee

Het kunstwerk "Game Changer" van straatkunstenaar Banksy uit 2020. Het kunstwerk werd gemaakt op de muren van Southampton General Hospital in Engeland in 2020 naar aanleiding van de corona epidemie. Banksy schreef er een notitie bij: "Thanks for all you're doing. I hope this brightens the place up a bit, even if its only black and white." (52)

kon hebben van klimaatverandering, een veranderd klimaat in het boek een grote rol speelt: het weer wordt extremer en stormachtiger met alle gevolgen van dien¹. De bekende Amerikaanse schrijver Jack London heeft een heel ander perspectief in zijn boek "The Scarlet Plague". De kinderen van de overlevenden van de epidemie zijn primitiever geworden door het wegvallen van 'beschaving'. Ze beheersen nauwelijks nog taal en maken simpele grappen. London beschrijft dus hoe in zijn ogen de mens dierlijker wordt (of 'dichter bij de natuur komt te staan') als de beschaving wegvalt⁴⁴.

De meeste mensen deugen of niet?

Wat enorm fascineert aan verhalen over epidemieën, is hoe de schrijver de reactie van mensen inbeeldt. Haalt een epidemie het beste of juist het slechtste in mensen naar boven? Gaan we elkaar wantrouwen, omdat we niet weten wie wel ziek is of wie niet, of trekken we juist naar elkaar toe? Veel verhalen beschrijven dat het slechtste in mensen naar boven komt. De zombie film is daar denk ik het duidelijkste voorbeeld van: zombie-mensen eten elkaar letterlijk op en er wordt zonder veel nadenken massaal op deze zombie-mensen geschoten. Toch kan er binnen die verhalen juist ook vaak veel nuance zijn. In "Zombieland" brengt de zombie-apocalyps een groep juist samen⁴⁵.

Ook in "Shaun of the Dead" zorgt de zombie-apocalyps ervoor dat ruzies en problemen die er spelen tussen de personages worden opgelost⁴⁶.

Een van de grimmigste verhalen binnen het zombie-genre is het boek "I am legend". Officieel gaat dit boek over vampiers, maar het heeft het uiteindelijke zombie-genre sterk geïnspireerd. Het boek verschilt erg van de gelijknamige film met Will Smith en is veel grimmiger^{47,48}. De hoofdpersoon

is de laatste man die is overgebleven op aarde. 'S nachts wordt zijn huis omringt door bekenden veranderd in vampier-zombies die hem zijn huis uit proberen uit te lokken. Geplaagd door eenzaamheid wordt hij langzaam gek en ziet hij het als zijn taak om overdag zoveel mogelijk vampiers te doden op het moment dat ze slapen. Dit leidt uiteindelijk tot een vreselijke plottwist aan het einde⁴⁷.

Ook horrorschrijver Stephen King blinkt erin uit de meest duistere kanten van de mens bloot te leggen. In zijn boek "The Stand" leidt de uitbraak van het "Captain Trips virus" ertoe dat het slechtste in een aantal mensen naar boven gehaald wordt. Er is geen enkel hoofdpersonage dat met schone handen eindigt. Daarnaast ziet King vooral een kwaadwillend leger en een groot aantal criminelen die in geval van een uitbraak zijn kans schoon zien zeer veel burgers te doden of martelen¹⁰.

In tegenstelling tot "The Stand" is "Not forgetting the Whale" een van de meest positieve boeken die ik gelezen heb. "Not Forgetting the Whale" gaat vooral over gemeenschapszin en empathie voor elkaar en over hoe een klein dorpje weet te overleven in een mondiale influenza pandemie. Een verfrissende blik op een pandemie tussen de films en boeken over dood en verderf¹⁴.

Conclusie

Dit artikel heeft slechts een tipje van de sluier kunnen oplichten als het gaat om analyses van verhalen over epidemieën. In veel wetenschappelijke artikelen gaat men dieper in op hoe verhalen over zombies en epidemieën reflecties zijn op onze maatschappelijke omgang met thema's zoals onder andere racisme, immigratie en economische ongelijkheid. Zo'n diepgaande analyse vereist dat per artikel een enkel boek of film wordt uitgepluisd.

Mocht je geënthousiasmeerd zijn geraakt om een boek op te pakken over een pandemie dan zijn mijn absolute aanraders: “De Pest” van Albert Camus, “Spillover” van David Quammen, “Station Eleven” van Emily St. John Mandel en “I am Legend” van Richard Matheson. Goede films zijn: “Contagion”, de Netflix documentaire “Pandemic”, “Twelve Monkeys” en “Children of Men”.

Referenties

- Shelly, M. (2008). *The Last Man*. Oxford University Press, Oxford. (Origineel gepubliceerd in 1826).
- Defoe, J. (2008). *Journal of the Plague Year* (N. Runger, voorlezer) [luisterboek]. Recorded Books, Inc. <https://www.storytel.com/nl/nl/books/108958-A-Journal-of-the-Plague-Year> (Origineel gepubliceerd in 1722).
- Poe, E. A. (2020). *The Masque of the Red Death* (T. Eve, voorlezer) [luisterboek]. Andrews UK Limited. <https://www.storytel.com/nl/nl/books/2079053-The-Masque-of-the-Red-Death> (Origineel gepubliceerd op 1842).
- Boccaccio, G. (2008). *The Decameron* (G. Waldman, vert. & J. Usher, Ed.). Oxford University Press, Oxford. (Origineel gepubliceerd in 14de eeuw)
- Alles over Historia (2020). *De Zwarre Dood* (T. Hartzuiker, voorlezer) [luisterboek]. Saga Egmont. <https://www.storytel.com/nl/nl/books/1703711-De-zwarre-dood>
- Hempel, S. (2020). *Atlas van Ziekten en Epidemieën*. Librero, Kerkdriel.
- Haensch, S., Bianucci, R., Signoli, M., Rajerison, M., Schultz, M., Kacki, S., Vermunt, M., Weston, D. A., Hurst, D., Achtman, M., Carniel, E., & Bramanti, B. (2010). Distinct Clones of *Yersinia pestis* Caused the Black Death. *PLoS Pathogens*, 6(10), e1001134. <https://doi.org/10.1371/journal.ppat.1001134>
- Quammen, D. (2012). *Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic*. W. W. Norton & Company, New York.
- Camus, A. (2010). *The Plague* (S. Gilbert, vert). Penguin Books, London. (Origineel gepubliceerd als “La Peste” in 1947)
- King, S. (2012). *The Stand*. Random House USA Inc. (Origineel gepubliceerd in 1978)
- Asobo Studio. (2019). *A Plague Tale: Innocence* (Xbox versie) [Video Game]. Focus Entertainment: Paris.
- Pest. (2020). RIVM. <https://www.rivm.nl/pest>
- Donoghue, E. (2020). *The Pull of the Stars*. Picador, Londen
- Ironmonger, J. (2015). *Not Forgetting the Whale*. Orion Publishing, London.
- Porter, K. A. (2011). *Pale Horse, Pale Rider*. Penguin Books, London. (Origineel gepubliceerd in 1939)
- Anderson, W. (regisseur). (2018). *Isle of Dogs* [film]. Studio Babelsberg, Indian Paintbrush & American Empirical Pictures.
- St. John Mandel, E. (2014). *Station Eleven*. Picador, London.
- Sonderbergh, S. (regisseur). (2011). *Contagion* [film]. Participant Media, Imagenation Abu Dhabi & Double Feature Films.
- Gilliam, T. (regisseur). (1996). *Twelve Monkeys*. Atlas Entertainment & Classico.
- Little, B. (2020, 7 juli). Why the 1918 Flu Became “America’s Forgotten Pandemic”. *History*. <https://www.history.com/news/1918-americas-forgotten-pandemic>
- Wells, H.G. (2012). *War of the Worlds*. Penguin Books, London. (Origineel gepubliceerd in 1898).
- Vallée, J. M. (regisseur). (2013). *Dallas Buyers Club* [film]. Truth Entertainment & Voltage Pictures
- Murphy, R., Falchuk, B., Canals, S. (creators). (2018-2021). *Pose* [TV Serie]. <https://www.netflix.com/title/80241986>
- Simien, J. (creator). (2017-2021). *Dear White People* [TV Serie]. <https://www.netflix.com/title/80095698>
- Wachowski, L., Wachowski, L., Tykwer, T. McTeigue, J., Glass, D. (2015-2018). *Sense8* [TV Serie]. <https://www.netflix.com/search?q=sense8&bv=80025744>
- Guerrero, E. (1990). *Aids as Monster in Science Fiction and Horror Cinema*. *Journal of Popular Film and Television*, 18(3), 86–93. <https://doi.org/10.1080/01956051.1990.10662021>
- Stuart, K. (2020, 29 september). Among Us: the ultimate party game of the paranoid Covid era. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/games/2020/sep/29/among-us-the-ultimate-party-game-of-the-covid-era>
- History of Ebola Virus Disease (EVD) Outbreaks. (z.d.). CDC. Geraadpleegd op 30 september 2021, van <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/chronology.html>
- History of Marburg Virus Disease (MVD) Outbreaks | Marburg (Marburg Virus Disease) | CDC. (z.d.). CDC. Geraadpleegd op 30 september 2021, van <https://www.cdc.gov/vhf/marburg/outbreaks/chronology.html>
- Close, T. W. (1993). *Ebola: Het Verhaal van de allereerste Epidemie*. De Fontein, Baarn.
- Preston, R. (2014). *The Hot Zone*. Transworld Publishers Ltd. (Origineel gepubliceerd in 1994)
- Semmler, I. A. (1998). *Ebola Goes Pop: The Filovirus from Literature into Film*. *Literature and Medicine*, 17(1), 149–174. <https://doi.org/10.1353/lm.1998.0006>
- Petersen, W. (regisseur) (1995). *Outbreak* [Film]. Punch Productions, inc
- Mastroianni, A. (regisseur) (1995). *Virus: A Formula for Death* [Film]. Von Zerneck Sertner Films.
- Hart, J. V. (creator). (2019-). *The Hot Zone* [TV Serie]. Fox 21 Television Studios, Lynda Obst Productions, Scott Free Productions & Peterson/Souders.
- Van Dijk, R. (2013). *Graan. Zwarte Beertjes*, Nederland.
- Christopher, J. (2016). *Death of Grass*. The Syle Press. (Origineel gepubliceerd in 1956).
- Bazterrica, A. (2020). *Tender is the Flesh* (J. Balderrama, verteller & S. Moses, vert.) [Luisterboek]. Simon & Schuster Audio.
- Mickle, J. (Developer). (2021-). *Sweet Tooth* [TV Serie]. <https://www.netflix.com/search?q=sweet%20tooth&bv=81221380>
- Morall, C. (2016). *When the Floods Came* (G. Maguire, verteller) [Luisterboek]. W. F. Howes Ltd.
- James, L. (2019). *The Quiet at the End of the World* (C. Rockley, verteller) [Luisterboek]. W. F. Howes Ltd.
- Tollefson, J. (2020). Why deforestation and extinctions make pandemics more likely. *Nature*. https://www.nature.com/articles/d41586-020-02341-1?error=cookies_not_supported&code=a4cce8e5-57e9-423e-bcb9-e6b9db5d59cb
- Howard, R. (2016). *Inferno* [Film]. Columbia Pictures, Imagine Entertainment, LSG Productions, LStar Capital Film Corporation & Mid Atlantic Films
- London, J. (2013). *The Scarlet Plague* (D. Ariana, verteller) [Luisterboek]. Dreamscape Media. (Origineel gepubliceerd in 1912)
- Fleisscher, R. (regisseur). (2009). *Zombieland* [Film]. Columbia Pictures, Relativity Media & Pariah.
- Wright, E. (regisseur). (2004). *Shaun of the Dead* [Film]. StudioCanal, WT² Productions & Big Talk Productions
- Matheson, R. (2006). *I am Legend* (R. Dean, verteller) [Luisterboek]. Blackstone Publishing. (Origineel gepubliceerd in 1954).
- Lawrance, F. (regisseur) (2007). *I am Legend* [Film]. Village Roadshow Pictures, Weed Road Pictures, Overbrook Entertainment, Heyday Films, Original Film
- Dance of death | allegorical concept. (z.d.). *Encyclopedia Britannica*. Geraadpleegd op 30 september 2021, van <https://www.britannica.com/art/dance-of-death-art-motif>
- Blakemore, E. (2021, 3 mei). Why plague doctors wore those strange beaked masks. *National Geographic*. <https://www.nationalgeographic.com/history/article/plague-doctors-beaked-masks-coronavirus>
- Kambhampaty, A. P. (2020, 5 mei). How Art Movements Tried to Make Sense of the World in the Wake of the 1918 Flu Pandemic. *Time*. <https://time.com/5827561/1918-flu-art/>
- Solomon, T. (2020). Banksy Donates New Artwork Celebrating Health Care Workers to British Hospital. *Art News*. <https://www.artnews.com/art-news/news/banksy-southampton-general-hospital-game-changer-1202686284/>